

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Кызыл-Сылдысская средняя общеобразовательная школа с.Булун-Бажы
Эрзинского кожууна Республики Тыва

«Рассмотрено»
Руководитель ШМО
Серембил М.Х.
Протокол № 1
от 19 августа 2023г.

«Согласовано»
Заместитель директора по
УВР
Баадыр Д.П.
от 21.08 2023г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по родной (тувинской) литературе

указать предмет, курс, модуль

ступень обучения, класс: основное общее образование, **8 класс**

(основное общее, среднее (полное) общее образование с указанием классов)

Уровень: базовый

(базовый, профильный)

Общее количество часов по плану **34ч.**

Количество часов в неделю **1 час**

Год составления: **2023-2024** учебный год

Срок реализации: 1 год

Учитель: Хумбун Анай-Хаак Аясовна

Тайылбыр бижик

8 класска тыва чогаалга ажылчын программада кирген чогаалдарның даңзызын Куулар Д. С, Монгуш А. М оларның тургусканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл 1994) программасын даянып тургускан. А амгы үениң негелдезин езугаар ажылчын программаның тургузуун бижиирде, ортумак ниити өөредилгеге хамаарыштыр РФ-тин ФКӨС-түн негелделеринге, сорулгаларына даянып, Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак оларның парлатканы “Тыва аас чогаалы болгаш литература” (Кызыл, 2012) деп чижек программаны удуртулга кылган.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары

Өөредилгиз:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалдың теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннөш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарына ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказына дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билер;
- номчулгага сонургалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билер кижини кижизидер.

8-ки класска өөреникчилерниң номчулга культуразын улам бедидип, чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр үези: долгандыр турар амыдыралды эскерип, ону ханы сайгарып, чогаалчыларның намдарындан төөгү ужур-уткалыг арыннарын өөренип, чогаалдарның утказын делгем сайгарып өөредир. Программаның кол кезээнге элээди уругларның назы-харына дүүштүр проблемалар көдүргөн мөзү-бүдүш, этика темаларына бижээн чогаалдар турар. Чечен чогаалга кижини, ооң иштики делегейин чуруурунун аргаларын көргүскен чогаал теориязының айтырыгларын өөренир. Сөзүглелди бот-угланышкынның сайгарар, чогаалдарны сөстүн уран чүүлүнүн онзагай хевирин кылдыр үнелеп билирин чедип алыр.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга өөредир. Ынчангаш литература, уран чүүлдүн өске-даа хевирлери дег, уругларның мөзү-бүдүжүн хевирлээринге болгаш эстетиктиг көрүжүн быжыглаарына салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың школаларында кол эртемнерниң бирээзи. Ук эртемнерни өөредириниң кол сорулгазы – аас чогаалы тыва чоннун ада-өгбелериниң чүс-чүс чылдарда чогаадып, сайзырадып келген сөстүн уран чүүлү деп билиндирибишаан, чогаалды амыдырал-биле холбап, ханы сайгарып билер; бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, тыва болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культуразын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билер; чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуңүзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдың өзүн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларның делегей көүүшкүнүн, эстетиктиг негелделерин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүгүмчүлөлдиг болурун чогаал кижизидер. Чечен чогаал-биле харылзаа угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур. Чоннуң амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазы, тыва чоннуң эрте-бурунгудан бээр онзагай культуразы кижиниң мөзүлүг аажы-чаңын үнөзүн хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныштырарына, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп сайгарарына, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып билиринге өөредир.

Чечен чогаалда уран сөстүң дузазы-биле чураан амыдыралдың илереп келирин чүглө сеткил хөлзээшкенин эвес, а медреселдиги-биле сайгарып билирин өөредир. Чечен чогаалды төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир көрүп болур. Ону «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес.

Тыва чогаал эртеми ниити филологияның тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларның чугаа сайзыралына, чугаа культуразына, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртемниң салдары улуг. Чечен чогаалдың дылы дыл эртемниң бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурулуг.

Кол ниити өөредилгениң 7-8 класстарына өөреникчилерниң номчулга культуразын бедидип, чогаал сайгарылгазын делгемчидер. Чогаалды чогаал теориязындан тема, идея, сюжет, композицияның элементтерин тодарадып, шүлүк тургузуун сайгарып шыдаар кылдыр өөредир.

Уругларга чогаалчы болгаш чогаал дугайында медээни боду билеп тывар, шинчилээр, эртем угланышкынның бот-тускайлаң ажылдаар арганы бээр. Интернеттен медээлерни литература кичээлдеринге уругларның интеллектуалдыг сайзыралын бедидеринге, номчулгага сонургалын идепкейжидеринге, чогаал талазы-биле культуразын бедидеринге ажыглаар.

Тыва чогаал эртемни өөредириниң түңнелдери

Өөредилгениң *бот-тускайлаң түңнелдери* өөреникчиниң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бо-углап билиринче, өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шингээдиپ алырын медреселдиги-биле угаап билиринче, хөй чоннарның аразына хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп. Ону боттандырарынче угланган болур.

Предметтиг түңнелдер кижиниң ажыл-херээниң дараазында байдалдарынче: эртемниң спецификазын медресеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырыныё янзы-бүрү аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап өөредиринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланган болур.

Метапредметтиг түңнелдер өөреникчилерге чогаал эртемни өске эртемниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөредиринче, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниё) регулятивтиг (бот-угланышкынның), чаа билиг алырының аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар ортумак (долу) ниити өөредилгениң сорулгаларын күүсидеринге чугула херектиг өөредилге-методиктиг комплексти тургузар. Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери санитар эпидемиологтуг дүрүмнер болгаш нормаларга дүгжүп турар ужурулуг (СанПиН 2.4.2.1.178-02).

8-ки класстың өөреникчилерини

билинге негелделер

8-ки класска тыва чогаалга кичээнгейни дараазында чүүлдерге углаары чугула: чогаал маадыры – омур-хевир, литератураның темазы, чогаалда көдүргөн проблема.

8-ки классты доозуп турар өөреникчилерниң билиглеринге негелделер:

- чогаалдың бижиттинген үези-биле харылзаазын тодарадып билир;
- чечен чогаалдың темазын, идеязын, сюжедин, композициязын тодарадып билир;
- чогаалда көдүрген проблеманы тодарадып билир;
- документалдыг чогаалдарның онзагай талаларын ылгап билир;
- чогаалдарның бүгү аймактарын болгаш хевирлерин аянныг номчуур;
- чогаал сөзүглелиниң планын тургузуп билир, ону езугаар аас-биле азы бижимел-биле үнелеп билир шыдаар;
- чогаал аймактарының жанр хевирлериниң ылгавырлыг талаларын илередип билир;
- дылдың уран чурумалдыг аргаларын тодарадып, оларның чогаалга ужур-дузанытайылбырлап билир;
- номчаан номунга, көргөн кинозунга, шиизинге аас-биле азы бижимел-биле үнелеп берип шыдаар;
- чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап долу сайгарылгазын кылып билир;
- литературлуг терминнер словарьларын, энциклопедияларны ажыглап билир;
- чогаалдарга хамаарыштыр литература-сайгарылгаларлыг ажылдарны билир, оларны аас-биле харыыларга азы бижимел ажылдарга ажыглап билир;
- өөренген чогаалын бот-тускайлаң үнелээрде, литература төөгүзүнүң барымдааларын база литература теориязынажыглап билир;
- өөренген чогаалдарынга даянып, чараш мөзү-бүдүштүг, бедик культуралыг болур.

8-ки класстың тыва чогаал кичээлдеринин календарь-тематиктиг планы

№	Тема	Онаалга	Үези
1	С. А. Сарыг-оол «Улуг-Хем»	Номчуур	
2	ЧТ. Шүлүглел дугайында билиг	конспект	
3	Ю.Ш. Кюнзегеш «Дыт», «Чөөн чүктүң кижизи мен»	шээжилээр	
4	М.Б. Доржу «Даг эзири»	Номчуур	
5	С.С. Сүрүн-оол «Ырла, Хемчик», М.Б. Кенин-Лопсан «Хүттүн ужары»	Тема, идеязын тодарадыр	
6	К.-Э. К. Кудажы «Таңды кежи»	Айт 1-3 ар 33	
7	З.С. Байсалова «Тайга ээзи», З.А. Намзырай «Дуруяалыг шөл»	Шээжилээр	
8	К.-Э. К. Кудажы «Тараа»	Номчуур	
9	К.-Э. К. Кудажы «Тараа»	Сюжеттиг сайгарылга	
10	А.К. Уержаа «Ажыл»	Ооренир	
11	В.Ш. Көк-оол «Самбажык»	Номчуур	
12	В.Ш. Көк-оол «Самбажык»	Маадырларга характеристика	
13	В.Ш. Көк-оол «Самбажык»	Номчуур	
14	В.Ш. Көк-оол «Самбажык»	Монолог өөренир	
15	В.Ш. Көк-оол «Самбажык»	Сюжеттиг сайгарылга	
16	С.А. Сарыг оол «Чечен биле Белекмаа»	Номчуур	
17	С.А. Сарыг оол «Чечен биле Белекмаа»	Кол маарырларның аажы-чаңы кандыгыл?	
18	С.А. Сарыг оол «Чечен биле Белекмаа». ЧТ. Ши дугайында билиг	Конспект	
19	А.К.Уержаа «Уш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы»	Айт 1-2 ар 161	
20	М.Б. Ховалыг «Ыдыктаан тук»	Номчуур	
21	М.Б. Ховалыг «Ыдыктаан тук» , ЧТ. Барымдаалыг чогаалдар дугайында билиг	Конспект	
22	С.А. Сарыг-оол «Херээжен», С. А. Сарыг-оол «Авамның ынак оглу»	Шээжилээр	
23	Е. Т. Танова «Иениң салым хуузу»	Номчуур	
24	Е. Т. Танова «Иениң салым хуузу»	Чедир номчуур	
25	А. А. Даржай «Авамга чечээм»	Ава дугайында үлөргер домактар бижиир	
26	М.М. Дуюнгар «Авамның тону»	Айт 1-3 ар 224	
27	З.А. Намзырай «Авам мени манап оар»	Шээжилээр	
28	Ч.Ч. Куулар «Шораан»	Номчуур	
29	Ч.Ч. Куулар «Шораан»	Кайы кожуунда болуп турар болуушкунул?	
30	Ч.Ч. Куулар «Шораан»	Шораанның аажы-чаңы кандыгыл?	
31	Ч.Ч. Куулар «Шораан»	Сюжеттиг сайгарылга	
32	К.Д. Чамыяң «Ханы дазыл»	Номчуур	

33	К.Д. Чамыяң «Ханы дазыл»	Сюжеттиг сайгарылга	
34	А.Х.-О. Ховалыг «Уш үнө»	Шээжилээр	